

מחקרים בספרות ישראל מוגשים לאברהם הולץ

בעריכת

צביה בן-יוסף גינור ז"ל

בית המדרש לרבנים באמריקה

ניו יורק, תשס"ג

התרבות העברית באמריקה: מערכה שנייה

אלן מיניץ

מפליא כיצד מונח שחוק כמו "תרבות עברית" יכול לשאת בחובו שלל של מתיחויות אידיאולוגיות. כידוע, המלה "תרבות" נגזרה מלשון חז"ל. חז"ל השתמשו בה בהקשר שלילי מעיקרו ("יצא לתרבות רעה"), אולם בתקופת התחייה היא אומצה כדי לספק מקבילה עברית למלים Kulture ואף Bildung הגרמניות, וכן למלה הצרפתית civilization, אף על פי שהחפיפה בין כל אלה איננה מלאה כלל וכלל. בצירוף "תרבות עברית" משמשת המלה "תרבות" במובנה המצומצם והיא מסמנת בעיקר את הספרות, לרבות בלטריסטיקה וביקורת, אבל במובן הרחב יותר נתפסת ה"תרבות" כהשקפת עולם, כפילוסופיה חינוכית וכמצע אידיאולוגי. הוא הדין בתואר "עברית", המופיע בתוך הצירוף "תרבות עברית". מחד גיסא, המלה "עברית", כפשוטה, מסמנת את הלשון שבה נכתבת התרבות ובה היא מתנהלת; מאידך גיסא, היא מובנת כחלופה לתואר "יהודית", שבו היא מתחרה במאבק האידיאולוגי על תחיית האומה. במובן רחב זה ביקשה גם המלה "עברית" לתאר את תוכן חייו של העברי החדש, ולא רק את השפה שבאמצעותה התחדשו החיים האלה.

התפלגות פנימית זו ליוותה את "התרבות העברית" מתחילתה, כרעיון וכתנועה. מהחוגים הרוחניים שהתרכזו סביב אחד-העם בסוף המאה התשע עשרה אל שלוש הזירות העיקריות שבהן מילאה תפקיד חשוב: היישוב בארץ ישראל; פולין וליטא בתקופה שבי שתי מלחמות העולם; ואמריקה. אף על פי שתנאים שונים הכתיבו את התפתחותה שי "התרבות העברית" בשלוש הזירות האלה, אפשר לראות בכל אחת מהן כפילות רעיוני שהטביעה את חותמה על התנועה העברית מראשית דרכה.

מצד אחד נתפסה העברית כדגל לאומי. על פי תפיסה זו, אומה אמיתית משמעו אומה עם טריטוריה משלה ועם שפה משלה, והתחדשות העברית היא הסימן הבולו ביותר של תחיית העם בישראל בעת החדשה. אידיאל לשוני זה נהפך לססמה פוליטיו

אידיאולוגית, תגובה לידישיסטים, שהעלו על נס שפה יהודית לאומית אחרת. ה"עבריים", אנשי התרבות העברית, הבינו את מחויבותם הלאומית במאבק על הלשון וראו בצמיחתה של ספרות ענפה בלשון העברית פרי של מאמציהם. מצד אחר נתפסה העברית גם כתוכן תרבותי, ולא רק כסמל לאומי. לפי גישה זו, העברית מגלמת בתוכה את מהות הרוח הלאומית לאורך הדורות. מהות זו, ההבראיזם, שבאה לידי ביטוי לא רק בספרות העברית החדשה אלא גם בכלל היצירה בעברית הקלאסית, מבקשת לטוות עבור העברי הצעיר השקפת עולם מלאה הכוללת בתוכה גם את הלאומיות והציונות וגם את היהדות.

כפילות אידיאולוגית זו הועלתה כאן במונחים כלליים ביותר, במטרה להאיר רגע מסוים אחד בהתהוות התנועה העברית בארץ אחת – סוף שנות השלושים וראשית שנות הארבעים בארצות הברית. ברצוני לעמוד על פרטי המעבר בין שני דורות (וליתר דיוק, בין שתי משמרות) בעשייה העברית באמריקה, ואני מבקש לעשות זאת בעזרת ההפרדה שהצעתי לעיל בין העברית כסמל לאומי ובין העברית כתוכן תרבותי.

ראשית, חשוב לציין, בייחוד למי שאינו מכיר מקרוב את התרבות העברית באמריקה, שדרכה של התרבות הזאת לא הייתה דרמה בת מערכה אחת בלבד. גם אם המערכה הראשונה הייתה האינטנסיבית והפורייה ביותר, רצוני להרחיב את הדיבור דווקא על המערכה השנייה.

תחילתה של התרבות העברית באמריקה בהופעתם של כתבי העת התורן והמקלט בתקופת מלחמת העולם הראשונה ובהופעת היומון הדואר זמן־מה אחר כך. בשנות העשרים נוסדו המכללות העבריות, למשל "הרצליה" בניו יורק, בית המדרש למורים שעל יד הסמינר התיאולוגי בניו יורק, ומוסדות דומים בריכוזי אוכלוסייה יהודיים אחרים בארצות הברית. שנות העשרים והשלושים היו תור הזהב בחינוך הלאומי־עברי, לא רק במזרח ארצות הברית אלא בעיקר בערי השדה שבמרכזה. בשנים האלה הייתה גם היצירה השירית בעיצומה: ב"נ סלקינר, הלל בבלי, ישראל אפרת, א"א ליסיצקי, אברהם רגלסון, שמעון גינזברג, משה פיינשטיין, ח"א פרידלנדר ואף שמעון הלקין הצעיר כתבו שירה לירית ואפית ופרסמו לא מעט ספרים.

הציפיות לפריחה עברית בארצות הברית לא התגשמו. עובדה זו ידועה לכול, ואף הסיבות לכך ידועות ואין טעם לחזור עליהן. דווקא בשדה החינוך הייתה השפעת התנועה העברית גדולה מאוד והגישה הלאומית־עברית שלטה בכיפה במשך תקופה ארוכה, אולם לקראת שנות השלושים הוכרחו מחנכים עבריים רבים להודות שמפעלם לא הצליח ואין

לקוות לדור חדש של שוחרי עברית על אדמת אמריקה. באגף הספרותי של התנועה העברית היה המצב נואש אף יותר. החינוך, מעצם מהותו, מכון אל כלל הקהילה, והוא משיג מה שניתן לו להשיג. ואילו בספרות ניצבת השפה כמחסום מוחלט. רק העומד בפנים ומשקיף החוצה מבין את חשיבות הספרות העברית ותומך בה. עצם המחויבות העקרונית לכתוב בעברית מנעה מסופרים עבריים באמריקה קשר לקהל של ממש. לפעמים נדמה שמספר הקוראים היה כמספר הכותבים.

התגובה על המציאות הזאת בשנות הארבעים הייתה כפולת פנים: היו סופרים שביקשו לעלות למרכז הספרות העברית, שהתפתח באותן שנים בארץ ישראל, והיו שהשלימו עם גורלם ונשארו באמריקה. מכל מקום, הפוריות המופלגת של סופרי העברית באמריקה לא פגה, ושלוש יצירות הפרוזה החשובות ביותר של הספרות העברית באמריקה ראו אור בשנים אף בשנות הארבעים: עד משבר של שמעון הלקין, כי פנה יום של ראובן ולנרוד, ואלה תולדות אדם של אפרים ליציסקי.

הדעה המקובלת על גורלה העגום של העברית באמריקה מסתמכת בדרך כלל על הטענה בדבר הדלדול והשקיעה. אולם האמת היא שבשנים האלה נפתח שלב חדש בתולדות העברית בארצות הברית. ב־1936 נוסדה הסתדרות הנוער העברי, שהייתה ארגון עצמאי שלא היה תלוי בהסתדרות העברית באמריקה. בטאונה של הסתדרות הנוער העברי, ניב, החל את דרכו כירחון ויצא לאור, לא תמיד במועדים קבועים, עד לראשית שנות החמישים. בין הפעילים במערכת כתב העת היו חיים אברמוביץ, חיים ליפשיץ א"ד פרידלנד, סעדיה מקסימון, גרשון כהן, משה אטנברג, חיים ליף, גבריאל פרייל, משה דוויס, ט' כרמי, וייבדלו לחיים ארוכים, שלמה שולזינגר, יעקב קבקוב, מלטון ארפא ומשה פלאי.

הפרופיל של קבוצה צעירה זו היה, כמובן, שונה מזה של הסופרים והמחנכים הוותיקים. כמעט כל הוותיקים נולדו באירופה והובאו לאמריקה בילדותם או שהגיע בגפם בבגרותם, לאחר שניטלטלו במרכזי הספרות העברית באירופה. ואילו הצעירי היו ילידי ארצות הברית שלמדו בבתי ספר אמריקניים ובאוניברסיטאות של המדינה ואת השכלתם העברית קיבלו בבתי מדרש למורים שנוסדו ואוכלסו בידי סופרי הדואר ושבילי חינוך. שליטתם באנגלית באה להם ללא מאמץ, ואילו שליטתם המרשימה בעברית נרכשה בעמל ובכוח רצון עז. תודעתם הפוליטית נבדלה גם היא משל קודמיהם, משו שהתגבשה בוויכוחים הסוערים שהתרבו בתנועות הנוער דאז, נצרפה בכור של מלחמו העולם השנייה וחושלה במאבק על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל.

ניב היה יצירתם החשובה ביותר של אנשי הסתדרות הנוער העברי. דיוקן אינטלקטואלי מלא של כתב העת המעניין הזה הוא אתגר מחקרי חשוב ורציני (ואכן, ככוונתי לבדוק בעתיד את ניב בהשוואה לכתבי עת עבריים שקדמו לו בזירה האמריקנית). כאן ברצוני לפרט ארבע נקודות המסכמות את העמדה החדשה של הצעירים, שהתגבשה סביב השאלה מה צריכה העברית להיות: סמל לאומי או תוכן תרבותי.

ראשית, יש לזכור את ירידת מקומה של הספרות בהיררכיה האמנותית. עבור ההבראיסטים הוותיקים באמריקה, פירושה של תרבות היה ספרות, ובייחוד שירה; המוסיקה, הדרמה, המחול והאמנות הפלסטית כמעט שלא נכללו בתחומי ה"תרבות". הצעירים, לעומת זאת, היו להוטים ביותר למצוא מגוון רחב של דרכי ביטוי לרעיון העברי ולהחדיר תוכן עברי לתוך תחומי יצירה רבים, כלומר "לעברת" אותם. שאיפה זו אכן הוצאה אל הפועל עת נוסדו תיאטרון עברי בשם "פרגוד", סימפוניטה עברית, מקהלה ואף להקת מחול. אפשר שההסתייגויות מן התפקיד הדומיננטי של הספרות נבעו מחוסר הבטחון שחשו ילידי אמריקה אלה בכל הנוגע לבקיאותם בעברית ובדקויותיה. אפשר גם שרצו לפרוק מעליהם את דרכי הוותיקים ולמצוא מקום משלהם להתגדר בו. מכל מקום, על השאלה "מה היא תרבות?" הם הציעו תשובה שהייתה שונה במהותה מתשובתם של הוותיקים.

שנית, ניכר בהם קוצר רוח, שגדל והלך, כלפי החינוך הפורמלי, לצד חיפוש אחר אלטרנטיבות. על אף האוריינטציה הלאומית-עברית של רשת בתי הספר הענפה שייסדו ההבראיסטים, התוצאות היו מאכזבות, כאמור לעיל, והצעירים הסיקו ששיבה בשיעורי עברית אחר הצהריים אין בה כדי להתחרות בהשפעה העצומה של הסביבה האמריקנית ושל בית הספר הכללי. הצעירים הדגישו דווקא את המושג "סביבה" והבליטו אותו כמפתח להגשמת תקוותיהם. תנועת נוער עברית ולהקות אמנותיות בעברית תרמו להגשמת האידיאל, אולם נסיונות אלה היו רק פתרונות חלקיים. השאיפה לסביבה עברית נדרשה לצעדים רדיקליים יותר, והיא-היא שהולידה את רעיון מחנה הקיץ העברי, כמעין חממה או מעבדה הרמטית שבה תוכל העברית לשגשג בטבעיות ובלא מעצורים. ואכן, הוקם מחנה "מסד", שבתולדותיו המורכבות יש משום נושא לעצמו.

שלישית, הצעירים נטו לדחות את "שלילת הגולה" ולחתור לפילוסופיה של קיום יהודי בתפוצות, המחייב את ערכה של עבודה תרבותית עברית. משה דוויס, הוגה הדעות הפורה ביותר בקבוצה זו, שבגיל עשרים שימש כנשיא הראשון של הסתדרות הנוער העברי, מצא סימוכין לנטייה זו במחשבתו ההיסטוריוסופית של שמעון רבידוביץ, והוא

הפנה את תשומת לבם של חבריו בתנועה לכתביו של רבידוביץ על תורת השותפות בין ארץ ישראל לתפוצות. דוויס ביקש להעניק לפעילות התרבותית למען העברית באמריקה ערך חלוצי שלא ייפול בחשיבותו מיישוב ארץ ישראל. אין ספק ששאיפה עזה זו לסביבה עברית הייתה בבואה, ואף חיקוי, של תרבות היישוב בארץ ישראל, שהלכה והתפתחה בכל התחומים באותן שנים. מקור היומרות של הצעירים בחזונום התרבותי נמצא בוודאי במודל זה.

נקודה רביעית ואחרונה קשורה ביחסם של הצעירים לדת ולמסורת. רוב אנשי הרוח הוותיקים בתנועה העברית באמריקה החזיקו בהשקפת עולם חילונית, אפילו אם קצתם (ובייחוד אלה שלימדו ב"ישיבה יוניברסיטי" ובסמינר התיאולוגי בניו יורק) קיימו אורח חיים מסורתי. הם לא כפרו במופגן, כאנשי הבונד, ולא עשו מחילוניותם פרהסיה, הן בשל השקפתם שהלכה בעקבות אחד-העם ולא ביטלה את תרומתה של הדת לתרבות ישראל, והן בשל רגישותם הפוליטית ובשל רצונם לא לקומם את מנהיגי הקהילות שתמכו במוסדות העבריים. טשטוש אידיאולוגי-רעיוני זה לא מצא חן בעיני הצעירים, והוא שגרם, לדעתם, בעיות קשות בחינוך העברי: עדיפה התמודדות ישירה עם הנושא, קרי חידוד הביקורת החילונית, ולא הסתרתה, ואפשר למצוא דרך לשלב התייחסות רצינית לדת בתוך תפיסת התרבות העברית. מחוץ למסגרת האורתודוקסית דרשו פעילים כמו משה דוויס, שלמה שולזינגר וגרשון כהן מחבריהם לתנועה לא רק הערצה לדת אלא גם מאמץ להסתייע במצוות ובחגים כדי לבנות תרבות עברית-יהודית מלאה יותר.

לסיום, ברצוני לחזור לעימות הרעיוני שניסחתי בראשית דברי – ההתרוצצות הדיאלקטית בין תפיסת העברית כסמל לאומי לבין תפיסתה כתוכן תרבותי. מן הדעות שסקרתי עולה שהצעירים שזוהו עם כתב העת ניב ראו בה תוכן תרבותי, כדברי משה דוויס עצמו ב-1938: "העבריות" היא השקפת עולם שלמה הכוללת את כל ערכי החיים היהודיים והאנושיים גם יחד". להבראיסטים הוותיקים ייחסו הצעירים, בצדק או שלא בצדק, חזון תרבותי צר אופקים המסתכם ומתמצה בסוג אחד של עשייה רוחנית – הספרות והחינוך הפורמלי. ואילו הצעירים ביקשו להרחיב את היריעה ולזהות את העבריות עם גישה לכלל חיי היהודים.

ההצלחה הגדולה ביותר של תנועה זו הייתה הקמת מחנות הקיץ "מסד", ששגשו בשנות הארבעים והחמישים בהנהלת שלמה שולזינגר (ואולם, התפקיד החשוב והרציני של מחנאות יהודית באמריקה טרם נחקר דיו). הסביבה העברית המיוחלת אכן נוצרה, במידה זו או אחרת, במחנות "מסד". במחנות אלה לא היו שיעורים פורמליים והחניכים

למדו תוך כדי פעילויות של חיי היום-יום, לרבות משחקים אמריקניים כבייסבול שהתנהגו בעברית. בענייני דת ננקטה במחנות מדיניות קורקטית בכל הנוגע לשמירת הכשר והשבת ולקיום התפילה היומית, בלא שהתורה והמצוות יושמו במרכז התוכנית הדינית. מקום זה היה שמור לציונות הלאומית החלוצית ולתרבות היישוב בארץ ישראל.

אבל התהליכים הדיאלקטיים שתיארתי לעיל לא נפסקו כאן. בסוף שנות הארבעים ייסדו משה דוויס, גרשון כהן וסילביה קטלר אטנבורג את מחנות "רמה", כמחאה נגד "מסד". לדעת הפורשים, מכלול העדיפויות של "מסד" היה מוגבל למדי והנהלת המחנות נמנעה מהתמודדות עם שני אתגרים: משמעות המסורת היהודית בעידן המודרני, וערכי האנוש הרצויים בחברה החדשה. מייסדי "רמה" התכוונו רק להרחיב את הגבולות ולא לוותר על מרכזיותה של העברית, אבל בדיעבד התברר שקשה לאחוז בחבל בשני קצותיו. כך נדחקה העברית ממקומה המרכזי ומעמדה לא השתקם מעולם.

במאבק בין "מסד" ל"רמה" יש חומר למערכה שלישית בדרכה של העברית והעבריות באמריקה. דברי במסגרת זו התמקדו עד כה במערכה האמצעית. סקירה של המחזה כולו תבוא בבוא המועד.

הסמינר התיאולוגי, נוי יורק

בן-ציון דינור: אינטלקטואל כאדריכל חינוכי*

בני צמרת

פרופ' בן-ציון דינורג-דינור היה שר החינוך והתרבות השלישי של מדינת ישראל, אך למעשה הוא שעיצב במידה רבה את מערכת החינוך בימי ראשית המדינה. דינור היה השר החשוב ביותר משלושת שרי החינוך הראשונים, ומן החשובים בשרי החינוך שהיו במדינת ישראל עד היום. לפניו שרר מתחרב בין הזרמים המפלגתיים בחינוך, והמתח הזו הטיל צל כבד על כל הפעילויות בתחום זה. דינור מרכז את המערכת, איחד את הזרמים הלא-דתיים שהיו בה והנהיג את הממלכתיות בחינוך.

כדי לעמוד על חשיבותו של דינור אקדים כמה הערות על שני קודמיו. בתקופתה של הממשלה הראשונה במדינת ישראל, הממשלה הזמנית, שכיהנה מהקמת המדינה עד מארס 1949, לא היה כלל שר חינוך ותרבות במדינת ישראל. באותו ימים ניהלו הזרמים המפלגתיים ארבע מערכות חינוך נפרדות לפחות, ושר חינוך נראה מיותר (ואף נתפס כאיום על הקואליציה כולה). רק בחורף 1949, אחרי שהוקמה הממשלה הנבחרת הראשונה, מונה ח"כ זלמן רובשוב (שז"ר) לשר החינוך הראשון. מינויו של שז"ר לא התקבל בקלות. תחילה לא היה ברור למפא"י, המפלג ההגמונית באותה העת, אם היא בכלל רוצה בתיק החינוך. דווקא על התפקיד הזה הייתה מוכנה לוותר. על משרד הבטחון, משרד החוץ, משרד האוצר, משרד העבוד ואפילו על משרד התחבורה היא סירבה לוותר, אולם תיק החינוך נראה לה חיוני פחו והיא הייתה מוכנה לתת אותו למפלגות אחרות, אם כי לא לדתיים.

בפברואר 1949 התקיים דיון ארוך במפא"י על הצעתו של משה שרת כי שר החינוך יהיה לא שר "רגיל", אלא שר "סוג ב". שרת הציע את התואר "נציב חינוך" ואמר: "זה לא מחייב שאותו אדם [נציב החינוך] יהיה דווקא חבר ממשלה, אלא הוא יהיה קשור לרא הממשלה". על פי הצעה אחרת של שרת, שר החינוך מטעמה של מפא"י יהיה דווק